

HET ONBEWUSTE

BLUE VELVET INLEIDING

11 & 18 april 2007 (Amsterdam & Utrecht)

It is a strange world, isn't it?

Ton Stufkens

Dames en heren,

U gaat een bijzondere film zien, David Lynch's meesterwerk *Blue Velvet*, die in 1986 ook zijn doorbraak betekende als groot filmer. Volgens de flyer gaat deze film over het oneindige kwaad achter de façade van de kleinburgerlijke gezelligheid. Klopt dat? Het is de vraag of het überhaupt mogelijk is om te zeggen waar deze film 'over gaat', omdat er zoveel is waar deze film over kan gaan, nog los van de beeldcitaten, de voor cinefielen herkenbare verwijzingen, en de veelvoud van associaties die worden opgeroepen. En wat veroorzaakt eigenlijk de beklemmende ervaring waarvan de flyer ook spreekt?

Wereldwijd heeft *Blue Velvet* heel uiteenlopende reacties opgeroepen. Het is volgens de kenners de ultieme cultklassieker uit de tachtiger jaren, de beste neo-film-noir ooit, de verbeelding van de moderne Amerikaanse mythologie, een superieure satire en nog veel meer. Er zijn ook mensen na een kwartier weggelopen, en bij zijn verschijnen waren de kritieken verdeeld. De Washington Post schreef: 'Doesn't progress or deepen, it just gets weirder, and to no good end.' De New York Times daarentegen: 'As fascinating as it is freakish' en de Los Angeles Times: 'The most brilliantly disturbing film ever.'

Lynch maakte deze film toen hij 40 was. Hij geeft zelf geen uitleg, wil dat ook niet, de film zegt het, zoals elk kunstwerk het moet zeggen. Een schilder die je vraagt wat zijn schilderij moet voorstellen kan antwoorden: dan heb ik het zeker niet goed geschilderd, als u mijn woorden nodig heeft. Deze regisseur is ook schilder, striptekenaar en fotograaf en heeft voor zijn hele filmoeuvre de Gouden Leeuw in Venetië gekregen. In een bespreking over hem staat, dat hij impulsief te werk gaat en zijn instinct volgt, wat zou maken dat je zijn films alleen kunt waarderen als je bereid bent ze te ervaren zonder ze meteen te kunnen verklaren. Uit een interview met hem citeer ik: "Making films is a subconscious thing. Words get in the way. Rational thinking gets in the way." Over *Blue Velvet* heeft hij gezegd dat zijn personages "lost in darkness and confusion" zijn, en dat hij "toont hoe hij Amerika ziet. Er zit een zekere naïviteit en onschuld in, maar ook ziekte en horror."

Hij noemt het ook een liefdesgeschiedenis en hij heeft zich ooit laten ontvallen dat hijzelf altijd al de fantasie had om in de kamer van een meisje binnen te dringen en zich 's nachts te verstoppen, en dat het dan raar is om in een moordmysterie terecht te komen. Ik kan er nog aan toevoegen dat hij in een interview dat vorig jaar december door de VPRO werd uitgezonden verklaarde dat hij een bewonderaar van Fellini is en dat hij steeds woorden gebruikte als 'dreams', 'imagination', en 'deeper layers'.

We schieten er niet zoveel mee op en eigenlijk zou ik het hierbij kunnen laten. Alles gewoon over u heen laten komen dus en geen woorden gebruiken die alleen maar in de weg zitten.

Kijk er naar als naar een droom en probeer in contact te komen met uw eigen diepere lagen. Maar om u toch enig houvast te bieden als u zich bij het kijken en vooral ook het luisteren, afvraagt waar het in hemelsnaam over gaat, wil ik heel schetsmatig drie van de vele lagen benoemen zoals ik die in deze film zie.

De *eerste* laag is een verhaal over een ongeveer twintigjarige jongen, Jeffrey Beaumont, die, nadat zijn vader in het ziekenhuis is opgenomen, een afgesneden of afgeknipt menselijk oor vindt en op eigen houtje gaat uitzoeken hoe dat zit. Hij wordt dus een soort zelfbenoemde detective en raakt verwickeld in allerlei vreemde en zo u wilt perverse situaties en relaties. Hij wordt bij zijn zoektocht geholpen door zijn vriendin Sandy en haar vader de superintendent. Sandy is een meisje dat hij van school kent en voor wie hij zo te zien steeds meer gaat voelen. Het is dus in deze eerste laag tegelijk een love-story en een horror-achtige misdaadfilm met een zekere mate van suspense. Er is corruptie bij de politie, de psychopaat Frank is de boef die alles wat beweegt wil 'fucken', en gaandeweg het verhaal wordt wel duidelijk hoe het in elkaar zit. Met een verrassende ontknoping aan het einde wordt tenslotte het raadsel opgelost en is iedereen gelukkig.

Een *tweede* laag gaat over symbooltaal en de zogenaamde perversie. In deze film komen allerlei vormen van perverse seksualiteit en verwrongen relaties voor: fetisjisme, voyeurisme, sadisme en masochisme, en er is ook een gewelddadige coitus door de zich oppompende Frank met Dorothy, de andere vrouwelijke hoofdpersoon, waar Jeffrey getuige van is. De symbolen die verwijzen naar castratie, echte en vermeende potentie en de 'geheimen van de vrouw' zijn niet te missen. In deze laag worden hiervoor - op een wat vervreemdende manier in de film - allerlei begrippen gebruikt: 'creepy', 'too weird', 'it is dangerous', 'it is crazy'. Het is begrijpelijk dat dit sommige psychoanalytici ertoe verleid heeft deze film op dat niveau te duiden. Er zijn dan bijvoorbeeld verklaringen te vinden die te maken hebben met de conflicten in de ontwikkeling van een jongen die man aan het worden is. Dit kan met de consequente duiding van de symbolen tot interessante theorieën leiden, bijvoorbeeld over hoe Jeffrey zijn eigen donkere en gewelddadige kanten van de seksualiteit ontdekt en integreert, hoe de madonna en de hoer vertegenwoordigd zijn in de twee vrouwen met wie hij een relatie heeft (Sandy en de zangeres Dorothy), hoe de liefde de angst en de haat overwint, of hoe zijn gewetensontwikkeling zich voltrekt. Dat is op zich allemaal niet onwaar en je kan er een eind mee komen, maar de lucht is te blauw en het gras is te groen in deze film.

En zo kom ik bij mijn *derde* laag, die te maken heeft met het feit dat je bij het kijken steeds weer op het verkeerde been wordt gezet. Als je denkt dat je snapt waar het over gaat, ont-snapt het je. Het is alsof David Lynch een film heeft gemaakt die spot met alle pogingen tot interpretatie, alsof het begrijpen zelf de perversie zou zijn en er geen houvast meer is aan een 'gewone' realiteit. Daarmee wordt hij ontoegankelijk voor woorden en voor rationaliteit. En daarmee introduceert hij ook een eigen neo-realiteit waarin niets is wat het lijkt. Hij voert je mee, vraagt een bepaalde maar beperkte identificatie en interpretatie, maar laat je vervolgens weer verdwalen. Het gevoel bekruipt je alsof iets steeds opnieuw 'onecht' wordt gemaakt en op zijn kop gezet. En ik denk dat juist dit het beklemmende is, zoals de flyer zegt, er is eigenlijk nergens vaste grond. We zijn zelf voyeur geworden en we worden verondersteld er iets van te kunnen maken met ons gevoel, verstand en begrip. Maar dat lukt niet, en dat kán ook, al dan niet bewust, de intentie van de maker zijn. Zo gezien belichaamt deze film dan de opvoering van een sadistische infantiele fantasie waarin wraak wordt genomen op degene die verondersteld wordt te weten (lees: 'de moeder'). Dit is een *blue film* die niet pornografisch is, maar die je een fluwelen prop in je mond stopt zodat je niet kunt praten, ervan uitgaande dat je dat wel wilde doen om te zeggen wat je zag en begreep. *Blue Velvet* verwerpt eigenlijk elke

aanspraak op betekenisverlening, benadrukt de problematische relatie van taal en werkelijkheid, en legt min of meer dwingend op, dat er geen verschil is tussen het ding en de naam ervoor, het echte en de parodie, de kopie en het origineel. Er is geen origineel, niks is echt of beter: we weten niet meer wat authentiek is en wat niet. Misschien is dit bij uitstek het kenmerk van een kunstwerk, de kunstenaar legt je onontkoombaar zijn verbeelding van een eigen innerlijke realiteit op, en misschien is dit ook wel bij uitstek het kenmerk van een postmoderne ironische, paradoxale en perverse wereld. Jeffrey's vriendin Sandy spreekt aan het einde opnieuw de steeds herhaalde zin uit: "It is a strange world, isn't it?" en daar wil ik het voor dit moment graag bij laten.

Deze woorden zijn uitgesproken ter inleiding van de vertoning in Het Ketelhuis in Amsterdam en het Louis Hartlooper Complex in Utrecht van *Blue Velvet* in het kader van de activiteiten van de werkgroep Psychoanalyse en Film, met als thema van dit voorjaar 'Het onbewuste'. Ter nadere verduidelijking voor de psychoanalytisch geïnteresseerde lezer voeg ik een paar korte notities en verwijzingen toe.

In de eerste laag zijn er talloze associaties mogelijk die verwijzen naar de droom en de nachtmerrie en naar de problematiek van het afgesneden oor (er wordt ook een toespeling gemaakt op van Gogh). De camera gaat aan het begin dat oor -dat later van Don blijkt te zijn- binnen, en aan het einde wordt weer langzaam uitgezoomd, maar dan is het het oor van de wakker wordende Jeffrey die aan tafel wordt geroepen. De stof van de film dringt in zekere zin het oor binnen en komt er dan later weer uit, een verwijzing naar opvattingen over bevruchting via het oor, waarover ook literatuur bestaat. Een nog altijd leesbaar stuk in dit verband is Ernest Jones' (1912) *Incubus and incubation*, in zijn boek *On the nightmare* (New York: Liveright, 1951). Het is nauwelijks aannemelijk dat Lynch van de inhoud van dit soort thematiek op de hoogte zou zijn (geweest).

Datzelfde geldt voor de tweede laag, en ik verwijs daarbij naar de psychoanalytische literatuur die ik er op heb nagekeken: Bodin, G. & I. Poulsen (1994), *Psychic conflicts in contemporary language, an analysis of the film 'Blue Velvet' by David Lynch*. *The Scandinavian Psychoanalytic Review*, 17:159-177. Van dezelfde auteurs: *Blue Velvet by David Lynch: a fairy tale about the developmental conflicts of growing from boyhood to manhood*. *Psychoanalytic Inquiry*, 18:238-250. Ik meen dat er achter deze opvattingen nog een andere visie op de film mogelijk en gewenst is, en dat bracht mij tot de derde en mijn inziens meest interessante laag.

Die interpretatie is gebaseerd op de verwarring die veroorzaakt werd toen ik voor het eerst deze film zag, alsof er een soort absurd spel met de toeschouwer wordt gespeeld, qua reactie enigermate herkenbaar vanuit de behandeling van patiënten met perverse pathologie. Daarover doordenkend kwam ik een stuk tegen van Lesley Stern, *The oblivious transfer: analyzing Blue Velvet*, gepubliceerd in *Camera Obscura* (1993): pp 76-91. De auteur is duidelijk lacaniaans geschoold en veel van de in dat stuk verwoorde inzichten heb ik in mijn eerdere tekst gebruikt en overgenomen, omdat ze zo aansloten bij mijn eigen 'tegenoverdrachtelijke' ervaring. Ik volsta met het citeren van slechts één zin: "The gist of my argument must now be emerging: that perversion in *Blue Velvet* is to be located not simply on the level of depiction, but on the level of textual perversity. Perversion here has to do with the simultaneous eliciting of, and desire to gag, interpretation". Interessante beschouwingen dus, en ter beter begrip van Stern's artikel een laatste verwijzing: Lacan, 'Of the subject who is supposed to know, of the first dyad, and of the good', in: *The four fundamental concepts of psychoanalysis*. Harmondsworth: Penguin 1973/79.